

arrangeret i sin have i Frederikshald. I en løvhytte kunne majestæterne betragte »syv par høy Aldrende Egtefolk«, der alle havde været gift i mere end 50 år, og som til de høje gæsters fornøjelse trådte brudedansen.

Efter hjemkomsten renskrev Henrich Willemsen sin udførlige rejsejournal, og der blev udført en lang række kolorerede rutekort, by- og fæstningsplaner, opstalter af æresporte og scener fra rejsen. I 1740 gav kongen ordre til, at værket skulle udgives; og i 1742 blev denne opgave overdraget det nystiftede Videnskabernes Selskab. Udgivelsen blev imidlertid ikke realiseret. Det forlød, at kobberstikkene var af for ringe kvalitet. Muligt har efterfølgeren også følt, at arbejdet virkede provinsielt, sammenlignet med den pragtudgave af kaptajn Nordens *Voyage d'Égypte et de Nubie*, som Videnskabernes Selskab udgav i 1755. Under alle omstændigheder forblev værket et håndskrift i skiftende majestæters håndbibliotek. I forbindelse med regentparrets statsbesøg i Norge i oktober 1992 er det store manuskript imidlertid blevet udgivet i faksimile, med et forord af Hendes Majestæt Dronningen og med en uddybende efterskrift af håndbibliotekar, dr.phil. Klaus Kjølse. Bogteknisk er det en smuk og lydefri gengivelse af de mange kort, tegninger og scenerier. Kulturhistorisk er der tale om en interessant skildring af forholdet mellem enevoldskongen og hans fjerne undersåtter, umiddelbart før den latente norske identitet brød igennem til overfladen og stillede nye – og i det lange løb farlige – nationale spørgsmål til helstatens styre og til dens eksistens overhovedet.

Ole Feldbæk

CLAUS BJØRN: Den gode sag. En biografi om Christian Ditlev Reventlow, København, Gyldendal, 1992. 344 sider. Ill., 348 kr.

Litteraturen om Christian Ditlev Reventlow (1748-1827) er en af de mest omfattende i dansk historieskrivning. Han har været genstand for en næsegrus ukritisk beundring, men også for en mere forbeholden vurdering. I sin introduktion lover Claus Bjørn hverken sandheden om Christian Ditlev Reventlow eller at han kan fremkomme med historiens dom over ham. Han lover derimod at prøve at besvare spørgsmålet: hvad har bidraget til at skabe det billede af Reventlow, som er manifesteret ved Pederstrup museum på Lolland, som om noget er monumentet over Christian Ditlev Reventlow og hans familie?

Man ikke skal forvente, at der fremlægges oplysninger, der totalt ændrer ved det overvejende positive billede af Christian Ditlev Reventlow, som der er tradition for i vor historieskrivning. Ikke desto mindre er Claus Bjørns redegørelse for Reventlows liv og virke meget nuanceret, og der fremkommer mange nye facetter til historien om Reventlow, som Claus Bjørn har fundet i ikke tidligere publiceret arkivmateriale. Claus Bjørn lader sig ikke nøje med ensidigt at fortælle om Reventlows liv og gerning. Forfatteren ser begivenhederne ud fra Reventlows samlede situationstotalitet. Det vil sige, at man foruden biografien om Reventlow også får en levende beskrivelse af det samfund Reventlow levede i og af det miljø han færdedes i. For eksempel gør Claus Bjørn i kapitlet »På vej, forlovelse og ægteskab« meget ud af at forklare, hvorledes den unge adelsmand blev uddannet til sine senere embedspligter via auskultanttjenesten i centraladministrationen, og hvorledes centraladministrationen hang sammen.

Reventlow og »den gode sag« belyses i bogen af tre grundtemaer: de to er Reventlow som offentlig person, nemlig embedsmanden og politikeren som et tema og Reventlow som godsejeren som et andet. Det tredje hovedtema er Reventlow som privat person, som ægteemand og far, ven (fjende) og slægtning. Her søges ikke bevidst at male et skønmaleri af Reventlow, og Claus Bjørn prøver ikke at skjule mindre heldige eller mindre tiltalende sider af Reventlows person. F.eks. lægges der ikke skjul på, at Reventlow i forhold til N. D. Riegels benyttede sig af magtmisbrug ved at undertrykke dennes ansøgninger. Ikke desto mindre er forfatteren med rette dybt fascineret af Christian Ditlev Reventlows sammensatte person.

Embedsmanden C. D. Reventlow var uhyre flittig og pligtopfyldende. Netop hans påpasselighed i embedsforretningerne gjorde, at han med årene blev mere og mere kompetent og effektiv. Han har på mange måder været en meget emsig chef, og han forlangte den samme flid og påpasselighed af sine medarbejdere, som han selv udviste, og det var faktisk store krav. Skildringen af, hvorledes Reventlow fik ryddet op i den slendrian, der beherskede de offentlige kontorer er morsom, og det er karakteristisk for Reventlow at han også søgte at bedre embedsmændenes arbejdsvilkår. Reventlow havde været protegeret af A. P. Bernstorff og besynderligt nok fik dennes afskedigelse i 1780 ikke betydning for Reventlows karriere. Han avancerede hurtigt på grund af sin dygtighed til trods for, at han på ingen måde var en beundrer af Guldbergs styre og, forekommer det, egentlig var ganske åbenhjertig i sin kritik.

»Den gode sag« var for Reventlow bondens frigørelse, sikring af bondens retslige og økonomiske rettigheder og bondens uddannelse. Hertil kom friere vilkår i det økonomiske liv, fri meningsdannelse, religiøs tolerance, afskaffelse af særrettigheder og tortur i retsplejen. Det første skridt på vejen var magtskiftet i 1784 med guldbergstyrets fald, kronprinsens magtovertagelse og A. P. Bernstorffs tilbagekomst. De næste skridt var nedsættelsen af den såkaldte lille og store landbokommission, hvor det var Reventlow og hans meningsfælle Christian Colbiørnsen, der satte dagsordenen og dermed i utrolig hast fik gennemført gennemgribende forordninger vedrørende bøndernes retsstilling. Reventlow skildres her som en effektiv, men ikke altid lige diplomatisk embedsmand. Ganske vist var landbolovene og forordningen om stavnsbåndets løsning store sejre for Reventlow, men den hastighed, hvormed han fik dem gennemført, var nok medvirkende til, at han fik mange modstandere. Han måtte også inkassere en række personlige nederlag, og det, der sved mest var, da han i 1789 blev forbigået ved udnævnelsen af nye statsministre. Reventlow indtrådte først i statsrådet i 1797 efter A. P. Bernstorffs død. Reventlow forsøgte også at fremme »den gode sag« på sine egne godser. Han var hæmmet af, at han fra 1784 næsten aldrig var til stede på sine lollandske besiddelser og derfor ikke kunne bestyre godserne personligt, men måtte forlade sig på forvaltere. De reformer han ønskede gennemført, udskiftningen af gårdene, arvefæste og bøndernes undervisning krævede investeringer og han savnede kapital. Økonomiske problemer plagede ham livet igennem.

En stor del af bogen beskriver Reventlows politiske deroute. Hvorledes reformarbejdet stoppes bl.a. under indtryk af den blodige vending, som den franske revolution tog. Ved kriserne i forbindelse med slaget på Rheden i 1801 og Københavns bombardement i 1807 tabte den ellers så effektive og klartseende minister aldeles fatningen. Han var og blev en fredens mand. Kronprinsen og

ungdomsvennen Ernst Schimmelmann fjernede sig mere og mere fra ham og i 1813 så han ingen anden udvej end at tage sin afsked. Forfatteren undgår behændigt at blive patetisk i skildringen af ministerens nederlag, men gennemgår de mange faktorer, der førte til Reventlows fald, og som han i nogen grad selv var skyld i.

Et væsentligt tema i Claus Bjørns bog er skildringen af Reventlow som privatperson. Det er fuldt ud berettiget, fordi Reventlows hustru, Frederikke Charlotte f. Beulwitz og hans familie betød meget for ham, og det er hans og hustruens korrespondance med familie og venner, der er med til at belyse Reventlows virke som statsmand. Claus Bjørn prøver ikke på nogen måde at rokke ved det traditionelle billede af Reventlows lykkelige familieliv. Forfatteren lægger imidlertid ikke skjul på, at der var nogle omkostninger, især i relation til børnene, som trods omhyggelig opdragelse og uddannelse ikke formåede at leve op til faderen og næsten alle uden undtagelse udviste en forbavsende mangel på initiativ og selvstændighed.

Det er et enormt kildemateriale, som Claus Bjørn har bearbejdet, for at lægge den mosaik, der danner hans karakteristik af Reventlow. Han har struktureret materialet så det bliver klart, læseværdigt og underholdende. Bjørn forekommer på visse steder lidt konfliktsky og forsøger ikke at gå ind i en egentlig diskussion med forskere, der måtte have publiceret en anden, mere negativ opfattelse af C. D. Reventlows person eller nogle af de begivenheder han prægede. Claus Bjørn har skrevet en særdeles velskrevet og meget underholdende biografi. Der er masser af viden at hente i bogen, som i lige så høj grad er en detaljeret samfundsskildring, som en biografi. Persongalleriet omkring C. D. Reventlow er mangfoldigt og broget, og man får et levende indtryk af livet i Danmark på Reventlows tid, hvad enten forfatteren fører os ind på Christiansborgs bonede gulve eller ud hos den uheldige gårdmand Hans Plough i Vester Skørringe, hvis kone var af sletteste opførsel. Illustrationerne er velvalgte, selv om nogle af de gengivne dokumenter nok burde have været i et lidt større format.

Karin Kryger

Stig Förster: Die mächtigen Diener der East India Company. Ursachen und Hintergründe der britischen Expansionspolitik in Südasien 1793-1819. Beiträge zur Kolonial- und Überseegeschichte 54. Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 1992. 416 s. DM 110.-.

Bogen er et habilitationsskrift fra universitetet i Düsseldorf 1989, og dets tese fremgår af dets titel. Nemlig at det er i den lille, men magtfulde gruppe af administratorer og officerer i det engelske Ostindiske Kompagnis tjeneste i Indien, forklaringen på den britiske ekspansion på det indiske subkontinent i den formative fase fra 1793 til 1819 skal søges.

Forklaringen på ekspansionsforløbet er i tidens løb blevet søgt mange steder. I kompagniets direktion; hos dets aktionærer; i den talstærke East India interessegruppe i Parlamentet. Blandt de ansatte i Indien: generalguvernøren i Calcutta; guvernørerne i Madras og Bombay; de økonomiske, administrative og politiske embedsmænd; og officererne i kompagniets egen hær. Inden for de skiftende engelske regeringer. Og sidst, men ikke mindst, inden for økonomiske